

Світлана МАКАРЕНКО

УДК 374 + [159.923.38]

ПОЄДНАННЯ ПОЗНАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З РЕАЛЬНОЮ СУСПІЛЬНОЮ ПРАКТИКОЮ ЯК УМОВА ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

© Макаренко С., 2012

Ключові слова: обдарованість, навчання, позанавчальна діяльність, виховання.

Позанавчальна діяльність з обдарованими дітьми потребує належної змістової наповненості, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової розвивальної, творчої діяльності. Вона по силах тільки висококваліфікованим, небайдужим до свого предмета педагогам.

Формами діяльності з обдарованими дітьми можуть бути групові та індивідуальні заняття, факультативи. Загальний зміст інформації на цих заняттях має доповнюватися науковими відомостями, які обдаровані діти можуть одержати в процесі виконання додаткових завдань завдяки вищому, порівняно з іншими дітьми, темпу обробки інформації.

Невід'ємними компонентами науково-пошукової діяльності дитини є:

Інтерес: спрямованість або зосередженість на певному предметі. Потреба викликає бажання володіти предметом, інтерес – ознайомитися з ним, вивчити його. На початкових етапах дослідницької діяльності виникає ситуативний інтерес і якщо викликати його не складно, то підтримувати й стимулювати подальший інтерес до творчості важко.

Допитливість: прагнення дитини працювати в невідомій ситуації з використанням різноманітних засобів.

Схильність до творчої діяльності, яка виявляється у прагненні до відкриття нових способів реалізації отриманих результатів.

Пізнавальна активність: діяльність, спрямована на пізнання, яка виявляється у дітей в активному прагненні брати участь у різних її видах.

І. Раєвська слушно зазначає, що необхідною умовою збереження характеру наукового пошуку є наявність всіх чотирьох аспектів дослідницької діяльності, хоча в деяких конкретних випадках пріоритети можуть змінюватися [7, 80]. Втрата хоча б одного з цих аспектів перетворює дослідницьку діяльність на окремих, частковий підхід до розвитку обдарованих дітей, який не зможе розкрити всієї глибини і значення наукового пошуку.

Гурткова та індивідуальна науково-пошукова діяльність з обдарованими дітьми має містити: виконання учнем позанавчальних завдань; індивідуальну дослідну і реферативну роботу під керівництвом учителів школи, науковців ВНЗ; заняття у наукових товариствах; відвідування предметного наукового гуртка, факультативних занять; роботу в лабораторіях позашкільних закладів освіти; участь у тематичних масових заходах (вечорах любителів літератури, історії, фізики, хімії та ін.); огляди-конкурси художньої, технічної й інших видів творчості, зустрічі з ученими тощо [2, 277].

Загальна мета розвитку навичок науково-дослідної роботи обдарованих дітей – додаткове поглиблення рівня їхніх знань з профільних дисциплін, реалізація творчих запитів. Напрями цієї роботи та її тематика обираються самостійно, і здійснюється вона через зазначені форми позакласної та позашкільної роботи. Основою такої діяльності (у формі гуртків, секцій, клубів) є диференціація та індивідуалізація соціально-виховного процесу, який передбачає фізичний, психічний, соціальний, духовний, інтелектуальний розвиток вихованців, стимулювання їхньої активності, а також розкриває творчу активність кожного учасника творчої дії [3, 133].

Індивідуальні форми науково-пошукової діяльності з обдарованими дітьми передбачають виконання різноманітних завдань, участь в олімпіадах, конкурсах на кращу науково-дослідну роботу. Вчителі мають послідовно стежити за розвитком інтересів і здібностей учнів, допомагати їм в обранні профілю позашкільних занять. Помітна роль у розвитку інтелектуально обдарованих дітей належить Малій академії наук (МАН) України, її територіальним відділенням.

Н. Кот аналізує головні напрями гурткової та індивідуальної науково-пошукової діяльності з обдарованими дітьми на прикладі Волинської області. Автор зазначає, що робота місцевих наукових товариств регламентується низкою шкільних нормативних документів. Ці товариства мають свою символіку, атрибутику та здійснюють видавничу діяльність. Результативною є участь школярів у секціях МАН, які створено у школах та позашкільних навчальних закладах Волинської області. У школах Волині проводяться різноманітні заходи: олімпіади, конкурси, змагання, турніри, наукові та краєзнавчі конференції, декади й тижні науки, інтелектуальні ігри, засідання клубів, дискусійних студій, фестивалі обдарованих дітей, організація персональних виставок, відзначення і нагородження вчителів, батьків, учнів. Поза школою талановиті діти навчаються в обласних школах обдарованих дітей при Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти, їздять на тренувальні збори в містах та районах області, відпочивають у літніх таборах. В області також практикуються різноманітні форми стимулювання цієї діяльності дітей [6, 74].

Респонденти, відповідальні за названі напрями гурткової та індивідуальної науково-пошукової діяльності, зазначили: в управлінні освітою мають відбутися суттєві зміни у ставленні до такого важливого напрямку, як робота з обдарованими дітьми. На їхню думку, необхідно, передусім, забезпечити: фінансування цього напрямку освітньої діяльності; сучасну навчально-

матеріальну базу (лабораторне обладнання, наочність тощо); виділення додаткових годин на гурткову роботу, роботу в секціях МАН, науково-дослідницьку роботу; виділення коштів на транспорт для підвезення дітей; чітку розробку програми роботи з обдарованими дітьми; матеріальну підтримку діяльності обдарованого учня та педагога, який займається з ним; підвищення кваліфікації педагогів; фінансування поїздок учнів на конкурси; створення гідних умов праці вчителів, які працюють з обдарованими дітьми [6, 75].

Готовність до праці передбачає вольові зусилля, бажання виконувати малоцікаві, проте необхідні завдання. Тому у вихованні обдарованих дітей важливим є поєднання позанавчальної діяльності з реальною суспільною практикою.

На нашу думку, забезпечення цього складника позанавчальної роботи з обдарованими дітьми, передусім, має пов'язуватися з розв'язанням низки психологічних проблем, з якими вони стикаються в реальному житті. Дослідники формують такі головні проблеми обдарованих дітей: 1) ворожість до школи. Це пов'язано зазвичай із тим, що навчальна програма нудна і нецікава для обдарованої дитини; 2) ігрові інтереси. Виявлено, що обдарованим дітям подобаються складні ігри і нецікаві ті, якими захоплюються їхні однолітки із середніми здібностями. Унаслідок цього обдарована дитина опиняється в ізоляції; 3) рівень комфорності. Обдаровані діти, відкидають стандартні вимоги і не схильні до конформізму, особливо, якщо ці стандарти суперечать їхнім інтересами або здаються безглуздими; 4) занурення у філософські проблеми. Обдаровані діти замислюються над філософськими проблемами більше, ніж звичайні діти; 5) невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком. Обдаровані діти часто бажують спілкуватися і гратися з дітьми старшого віку. Через це їм часом важко стати лідерами, тому що вони поступаються старшим у фізичному розвитку; 6) прагнення до досконалості (перфекці-

онізм). Для обдарованих дітей характерна внутрішня потреба досконалості, яка виявляється доволі рано; 7) відчуття незадоволення. Вони критично ставляться до власних досягнень, часто незадоволені, звідси – відчуття власної неадекватності і низька самооцінка; 8) нереалістичні цілі. Обдаровані діти часто ставлять перед собою завищені цілі і, не маючи можливості досягти їх, дуже переймаються. З іншого боку, прагнення досконалості веде до високих досягнень; 9) надчутливість. Обдарована дитина більш уразлива, вона часто сприймає слова або невербальні сигнали як вияв неприйняття її оточенням. У результаті таку дитину вважають гіперактивною і неухважною, оскільки постійно реагує на різні подразники і стимули; 10) потреба в увазі дорослих. Через природну допитливість і прагнення до пізнання обдаровані діти часто монополізують увагу дорослих, які поруч; 11) нетерпимість. Обдаровані діти часто з недостатньою терпимістю ставляться до дітей з нижчим інтелектуальним рівнем. Вони можуть відштовхувати людей своїми зауваженнями [9, 577].

Обдарованих дітей не можна сприймати просто як обраних, не можна сприймати їх і як звичайних дітей. Вони потребують підтримки і стимулювання батьків та учителів, щоб їхній талент не згасав, але при цьому вони могли б гармонійно розвиватися серед звичайних дітей. Їх не можна й особливо виокремлювати, оскільки вони такі ж діти, як інші, і не можуть обходитися без уваги однолітків.

Основна проблема, що виникає у інтелектуально обдарованих підлітків, – це проблема взаємин з батьками та з однолітками. У підлітковому віці діти позбуваються дитячої залежності і переходять до стосунків, заснованих на взаємній довірі, пошані, рівності. У більшості сімей цей процес болючий і сприймається як зухвала поведінка дитини.

Одним із найбільш специфічних виявів психологічних проблем, які впливають на міжособистісну взаємодію інтелектуально обдарованих підлітків, є відчуття тривоги.

Інтелектуально обдаровані підлітки характеризуються вищим, порівняно зі звичайними дітьми, рівнем тривожності. У психології виокремлюють два види тривоги: мобілізвальну, таку, що дає додатковий імпульс до діяльності, і розслаблювальну, яка знижує ефективність діяльності аж до повного її припинення. Причини схильності відчувати розслаблювальну тривогу дослідники бачать у формуванні у підлітка «вивченої беспорядності», яка, закріпившись, різко знижує ефективність діяльності.

Ще однією проблемою, з якою стикаються інтелектуально обдаровані підлітки у подальшому самостійному житті, є нерівномірність розвитку. Гармонійність у розвитку різних сторін психіки обдарованої людини доволі рідкісна. Нерівномірність, однобічність часто не лише зберігається протягом усього життя обдарованої людини, а й поглиблюється, породжуючи низку психологічних проблем. Поширений вид нерівномірного розвитку (дисинхронії) пов'язаний із відмінністю темпів розвитку інтелектуальних та комунікативних процесів. Відомо, що високий рівень інтелектуального розвитку не лише не гарантує дитині, а згодом і дорослому, вільного спілкування з іншими людьми, але часто поєднується з великими ускладненнями у встановленні контакту та здійсненні комунікації. У цьому і виявляється феномен інтелектуально-соціальної дисинхронії [1].

Психологічне налаштування обдарованої дитини на те, що вона не така, як усі, розвивається ще у шкільному середовищі. Від обдарованих дітей очікують виняткових успіхів у певних галузях. Більшість людей навіть не може змиритися з тим, що інтелектуали можуть бути звичайними індивідами в інших галузях людської діяльності. Такими ж є очікування учителів і в моральній площині поведінки обдарованих дітей [8, 116].

Якщо не пом'якшити таке налаштування, то дитина ще більше відчуватиме свою особливість. З одного боку, це призводить до автономізації майбутнього випускника школи у суспільстві, і результатом цього процесу є його потреба мати власні погляди

та схильності, самостійно вирішувати питання, що стосуються лише його, здатність протистояти тим життєвим ситуаціям, які заважають його самовизначенню [13, 158].

З іншого боку, відособленість може бути результатом психологічного впливу мезосередовища, коли інші люди не відчують особливості обдарованої дитини, не хочуть розуміти її специфічної діяльності, поведінки, мислення. Це, своєю чергою, призводить до самовідмежування дитини від широкого кола людей чи окремих груп. Це, поза сумнівом, засвідчує певне порушення у соціальному просторі.

Педагоги, психологи, батьки мають пам'ятати, що інтелект обдарованих дітей мусить допомогти у вдосконаленні нашого суспільства. Саме тому обдарованих дітей, особливо з підліткового віку, необхідно готувати до складних життєвих ситуацій у майбутньому. Отже, зусилля з боку дорослих передусім мають спрямовуватися на формування у них такої риси, як адаптивність.

Адаптивність – інтегративна риса, яка характеризує ступінь психологічної адаптації особистості, тобто це здатність орієнтуватися у різних ситуаціях, пристосовуватися до обставин. Психологічна адаптація відбувається у процесі соціалізації особистості, її індивідуального розвитку, трудового і професійного становлення. Соціальна адаптація – це інтегральний показник готовності особистості до виконання необхідних біосоціальних функцій та соціальних ролей у групі, колективі, суспільстві.

Отже, соціально-психологічна адаптація являє собою:

– процес і результат активного пристосування індивіда до видозміненого середовища за допомогою найрізноманітніших інтеріоризованих соціальних засобів (дії, вчинки, діяльність);

– компонент дієвого ставлення індивіда до світу, провідна функція якого полягає у спробі досягти порівняно стабільних умов та обставин свого буття;

– складник осмислення і розв'язання типових, переважно репродуктивних завдань і проблем соціально усталеними чи ситу-

ативно можливими способами поведінки особистості. Це конкретно виявляється в наявності таких регулятивних феноменів, як оцінювання, розуміння, сприймання дитиною самої себе та будови, вимог і завдань навколишнього середовища [10, 705].

Головними засобами успішної адаптації обдарованих дітей до навколишньої дійсності в позанавчальній роботі мають бути корекційно-розвивальні заняття для розвитку пізнавальних процесів, формування навичок подолання стресових ситуацій, подолання труднощів у процесі спілкування з однолітками й дорослими.

Одним із завдань у вихованні обдарованих дітей є створення умов для розвитку та становлення особистості в різних соціумах, які органічно поєднують потреби й інтереси і суб'єктів виховання, і суспільства. Саме тому проблема соціалізації обдарованих дітей набуває актуальності [5, 102].

На нашу думку, успішність поєднання позанавчальної діяльності обдарованих дітей із суспільною практикою залежить від реалізації певної системи принципів: індивідуальний вибір дітьми напрямів позанавчальної роботи з урахуванням їхніх реальних здібностей і бажань; узгодження вибору певного напрямку позанавчальної роботи з позицією і можливостями батьків дитини; позитивні почуття (переживання) обдарованої дитини; відмова від покарань чи насилля; створення спеціальних цільових програм; пошук для роботи з обдарованими дітьми неординарних фахівців; обов'язкова індивідуально зорієнтована система позанавчальної роботи із застосуванням різних форм діяльності; послідовність і гармонійність вимог до дітей; постійна позитивна мотивація діяльності обдарованих дітей.

Дослідники визначають чотири стратегії діяльності обдарованих дітей, які можуть застосовуватися в різних комбінаціях, а саме: прискорення (інтенсивні курси за спеціальними програмами); поглиблення (більш глибоке вивчення тем чи дисциплін певних галузей знань); збагачення (вихід за рамки вивчення традиційних тем через

зв'язки з іншими темами, проблемами чи дисциплінами). Це може здійснюватися через участь дітей у дослідницьких проектах, використання спеціальних інтелектуальних тренінгів для розвитку тих чи інших здібностей тощо; проблематизація (стимулювання особистісного розвитку обдарованих дітей з використанням оригінальних пояснень, пошуком нових значень і альтернативних інтерпретацій).

Погоджуємося з висновком М. Шемуди, що стратегії збагачення та проблематизації в сучасних умовах є найбільш перспективними [12]. Вони дають можливість максимально враховувати особливості обдарованих дітей.

Позанавчальна діяльність обдарованих дітей має бути організована так, щоб діти дізнавалися про щось нове, досі їм невідоме, адже саме інтерес є головним стимулом діяльності. Окрім того, слід розробляти варіативні завдання, які не мають чіткого плану виконання та єдиної правильної відповіді, а навпаки – дають змогу дитині знайти найбільш раціональне, на її власну думку, розв'язання.

Творче мислення й творча уява розвиваються в обдарованих дітей також у процесі створення і розв'язання творчих педагогічних ситуацій, тобто таких, що містять певні суперечності. Діти визначають умови, за яких виникла така ситуація, її дійових осіб, основні суперечності між ними, аналізують дії кожного учасника, оцінюють їх, і лише після цього кожен пропонує свій варіант розв'язання проблеми, обґрунтовує його, а потім колективно визначається найбільш прийнятне й оптимальне рішення. У такій роботі дитина розкривається, має можливість самостійно аналізувати ситуацію, знаходити оригінальний підхід до її розв'язання, тобто мислити творчо, нестандартно, креативно [11, 124].

Висновки. Розглянувши головні напрями позанавчальної діяльності з обдарованими дітьми, хочемо наголосити: проблема обдарованості є полідисциплінарною, тому і зміст підготовки до цієї роботи передбачає визначення проблематики педагогічної діяльності. Означена програма може бути ре-

алізована через стратегії проблематизації, а саме: постановку і пошук рішень у полі особистісно значущих питань, наявність особистого досвіду, прагнення до нових інтерпретацій, виклик усталеним поглядам, самостійні відкриття, набуття сенсу та рефлексію [4]. А це потребує активних методів здійснення позанавчальної роботи, серед яких: пояснювально-ілюстративний,

проблемного викладання, евристичний, дослідницький, «мозковий штурм», метод ситуаційних вправ, метод проектів. Поєднання їх забезпечує швидшу адаптацію обдарованих дітей до вимог суспільства, максимальну реалізацію їхніх художніх та математичних здібностей, опанування ігрових технологій, залучення до активної науково-пошукової діяльності.

Література

1. **Бугайова Н. М.** Особливості міжособистісної взаємодії інтелектуально обдарованих дітей [Електронний ресурс] / Н. М. Бугайова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tirppp/2010_1/bugajova.pdf.
2. **Волкова Н. П.** Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 383 с.
3. **Григорова Л. С.** Особливості навчальних програм загальноосвітньої школи для обдарованих дітей / Л. С. Григорова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : зб. наук. праць. – 2009. – № 2. – С. 131–134.
4. **Демчук Ю. В.** Особистісно-орієнтований підхід у підготовці вчителів до роботи з обдарованими учнями в умовах післядипломної педагогічної освіти [Електронний ресурс] / Ю. В. Демчук. – Режим доступу: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/b29.html>.
5. **Завгородня Н. М.** Система педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів / Н. М. Завгородня // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – Педагогічні науки. – № 1. – С. 101–105.
6. **Кот Н. М.** Обдарована дитина у сучасній школі / Н. М. Кот // Педагогічний пошук. – 2010. – № 3. – С. 72–76.
7. **Раєвська І. М.** Теоретичні засади формування дослідницької діяльності особистості / І. М. Раєвська // Педагогічний альманах. – 2008. – Вип. 3. – С. 77–82.
8. **Сампара О.** Формування креативного мислення учнів у процесі вивчення географії / О. Сампара // Історія української географії. – 2008. – Вип. 15. Географічна освіта і просвіта. – С. 116–117.
9. **Сокол І. А.** Особливості роботи з обдарованими дітьми в системі психологічної служби школи / І. А. Сокол, А. В. Сокол // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 9. – С. 571–581.
10. **Терещенко Л. Г.** Психологічні рекомендації вчителям і батькам щодо сприяння адаптивності розумово обдарованих підлітків / Л. Г. Терещенко // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 7. – С. 704–712.
11. **Тракоша Ю. Ю.** Роль педагога в процесі формування творчої особистості в сучасних умовах / Ю. Ю. Тракоша // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2010. – № 1 (6). – С. 122–126.
12. **Шемуда М. Г.** Професійна підготовка вчителя до роботи з обдарованими дітьми [Електронний ресурс] / М. Г. Шемуда. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ppmb/texts/2009-04/09smnwgp.pdf.
13. **Мудрик А. В.** Общение в процессе воспитания / А. В. Мудрик. – М. : Пед. общество России, 2001. – 320 с.

Резюме

• *Позанавчальна діяльність у роботі з обдарованими дітьми розглядається у єдності з реальною суспільною практикою їх виховання. Підкреслюється, що позашкільна робота має ґрунтуватися на диференціації та індивідуалізації соціально-виховного процесу, який передбачає всебічний розвиток обдарованості вихованців.*

• *Внеучебная деятельность в работе с одаренными детьми рассматривается в единстве с реальной общественной практикой их воспитания. Подчеркивается, что внешкольная работа должна строиться на дифференциации и индивидуализации социально-воспитательного процесса, который предусматривает всестороннее развитие одаренности воспитанников.*

• *Extra-curricular activities in the field of gifted children education are esteemed in their unity with the real social practice of upbringing. It is pointed out that extra-school work has to rely on the principles of differentiation and individualization of social upbringing process, which implies the comprehensive development of the talented pupils.*